

ELIT ÉS SZOCIÁLIS ÉRZÉK.

I.

Közkeletű ítélet, hogy a *társadalom elitjének*, vezetőrétegének legfontosabb erénye a *szociális érzék*. Különösen abban a formában szoktuk ezt hallani, hogy az új nemzedéket, a jövő elitet, a leendő vezetőket több szociális érzékre kell nevelnünk, mint amennyi a régi vezetőrétegnek volt. Ezzel rendesen annyit akarunk mondani, hogy a vezetőréteg több szociális érzéke az, ami a társadalmi problémák és társadalmi válságok helyes és sikeres megoldásának a feltétele s egyben alkalmas eszköze is. A tétel oly egyszerűen és magátólértetődően hangzik, hogy igazságát elsőre alig is lehet kétségbevonni. Ha eliten azokat értjük, akikben a közösség céljai tudatosan kiformalódnak, szociális érzéken pedig a közösség élete és érdekei iránt való helyes érzéket, akkor alig kételkedhetünk abban, hogy az elit legfontosabb erénye valóban a szociális érzék. Egy közkeletű ítéletnek azonban nemcsak a helyes értelme, hanem a téves értelme is nagy jelentőségű. Érdemes tehát megvizsgálni, hogy a társadalom akár helyesen, akár tévesen mit ért alatta, midőn ezt az állítást hallja vagy hangoztatja.

Ha megvizsgáljuk az elit szociális feladatairól szóló közfelfogást, akkor már az első látásra észre kell vennünk, hogy az sem eliten, sem szociális érzéken nem ugyanazt érti, mint amit fentebb rövid, de elvileg végiggondolt megfogalmazásban elitnek és szociális érzéknek nevezünk. A közfelfogás, midőn a társadalmi elit szociális érzékéről van szó, elit alatt nem a társadalom legértékesebbjeit, hanem egyszerűen azokat érti, akik adott társadalmi rendünkben társadalmi helyzetük alapján magátólértetődően a társadalom vezetőrétegéhez tartoznak. Szociális érzéken pedig ugyanez a közfelfogás nem a közösség rendje, élete és érdekei iránti érzéket, a helyes társadalmi cselekvésre, a társadalmi cselekvés helyes összehangolására, a tár-

sadalmi rendet, harmóniát és igazságosságot sértő jelenségek észrevételére való képességet, a közösségi példaadásra, áldozathozatalra és szerepvállalásra való készséget, röviden és egyszerűen: nem *társas érzéket*, hanem ennél lényegesen szűkebb jelenséget ért. A szociális érzék e közfelfogás szerint nem az egész közösséggel, hanem mindenekelőtt a társadalmi lehetőségek eloszlásában hátrányos helyzetbe, legalulra került vagy legalább is konkrét helyzetben alattunk levő, «nyomorgó», «ínséges», «szegény», «alacsonyorsú» egyénnel szemben megnyilvánuló érzés. Szociális érzék jele, ha valaki munkásairól gondoskodik, alkalmazottjaival emberségesen bánik, megvan benne a nyomorgók helyzetének elviselhetőbbé, kevésbé elkészerítővé tételére való készség, kerüli a jólét, a társadalmi fölényt, a társadalmi különbségek megalázó hangsúlyozását, nem néz le senkit, megbecsül mindenféle munkát a maga helyén és állandóan szem előtt tartja, hogy alacsony, kevésbé megbecsült állapotban levő közösségi társaink nehéz munkája tartja fenn végeredményben a vezetőréteg életét, existenciáját és lehetőségeit is. Kétségtelenül ott lebeg a «szociális érzék» e fogalmazása mögött is a «társadalmi igazságtalanságok» vonatkozása, vagyis a társadalmi értékek rendjének meg nem felelő helyzetek elleni küzdelem gondolata, sőt az állami szociálpolitika és az ú. n. szociálpolitikai irodalom szélesebb távlatú szemléletében benne van bizonyos fokig a társadalmi erőviszonyok megváltoztatásának a célkitűzése is. A közönséges szóhasználat «szociális érzéké»-ből azonban ez az elem teljesen hiányzik. A hangsúly egyszerűen azon van, hogy a vezetőréteg szociális érzéke van hivatva arra, hogy a társadalmi ellentétek élessé válását és a társadalom rendjének felborulását megakadályozza. E gyakorlati célkitűzéshez kapcsolódik azután hozzá a szociális érzék erkölcsi értékelése is: az a közfelfogás, hogy semmi sem olyan szép, olyan nemes, olyan emelkedett dolog, mint ha kiemelkedő társadalmi helyzetben állók szociális érzékük jelét adják; hogy a társadalom elitjének legemelkedettebb és erkölcsileg legnagyobbigényű tagjai akkor hasznosítják legjobban kvalitásaikat, ha munkaerejüket vagy legalább is annak egy részét kifejezetten szociális munkára fordítják; hogy a jövőbeli elitnek is az a legjobb iskolája, ha minél több ilyen szociális munkában vesz részt. Ma a társadalom vezetőrétegének olyan tagjai,

akiket a társadalom vagy a család állandó munkára nem szorít, de erkölcsi emelkedettségük folytán a léhaság s a semmittevés vádját el akarják háritani, kilenc esetben tíz közül valamiféle ú. n. szociális tevékenységbe fognak kezdeni, nem pedig pl. önképzésbe, nevelői munkába, gyümölcsnemesítésbe vagy bármiféle kutató munkába, amelyek pedig sem erkölcsi emelkedettség, sem társadalmi hasznosság tekintetében nyilván nem maradnak el az ú. n. szociális munka mögött.

A következőkben az elit szociális érzékéről és szociális munkájáról szóló közkeletű ítélet valódi tartalmát és értelmét kívánjuk közelebbről megvizsgálni s feleletet fogunk keresni arra a kérdésre, miben leli magyarázatát és mit jelent az elit szociális érzékének és szociális munkájának a közfelfogásban uralkodó erkölcsi értékelése.

2.

Mindenekelőtt próbáljuk meg tisztázni azt, *mi az elit helye a társadalomban?* Kétségtelen, hogy eddig még az emberiségnek semmilyen része nem csinált kultúrát és társadalmi szervezetet valamiféle elit nélkül. Hogy ennek az elitnek a feladata a társadalom vezetése, az szinte közhely. A társadalomnak azonban elsősorban nem azért van elitre szüksége, hogy legyen aki vezesse: erre akad vállalkozó akkor is, ha elit nincs. Voltak olyan társadalmak is, amelyekben a vezetői kiválasztást minden különösebb rend nélkül a legprimitívebb s a legelsőlegesebb emberi képességek és indulatok irányították: az lett a vezető, aki valamilyen fizikai és szellemi képességével terrorizálta vagy szuggesztíója alá tudta vonni a közösséget, s addig maradt vezető, amíg egy nála erősebb ki nem ütötte a nyeregből. Az elit feladata azonban több és szélesebb, mint a társadalom vállalkozásainak, akcióinak a *vezetése*. Az elit legfőbb szerepe az, hogy az élet *élésére*, az emberi helyzetekben való *erkölcsi viselkedésre*, s az emberi *szükségletek mélyítésére, finomítására és gazdagítására* mintákat, példákat adjon, azaz *kultúrát* csináljon. Erre a szerepre pedig már csak valamilyen elit, vagyis valamilyen *értékelési rend* szerint kiválasztott embercsoport alkalmas: az értékelési rend tudja csak biztosítani az elit által adott példák és minták érvényességét és kötelező erejét.

Hogy milyen szempont szerint választja ki a társadalom a maga elitjét, ez népenként és koronként változhatik aszerint, hogy mi az illető társadalomnak a meggyőződése az emberi értékesség kritériumai felől. A megkülönböztető szempont lehet a születés, a vagyon, vagy az öröklés intézménye révén kombinálva mind a kettő. Lehet valamely különleges nevelési rendszeren, próbákon, vizsgákon való átmenetel, lehet valamely vallásos szervezet, világnézeti közösség, beavatott társaság, politikai párt tagsága. Bármilyen is a kiválasztó szempont, minden elit nyugodt és termékeny működésének az az első feltétele, hogy az elit kiválasztását igazoló értékelési rend mögött olyan eleven társadalmi közmeggyőződés álljon, mely ezt az értékelést magáévá teszi s az elit kiválasztottságát egészében elismeri. Másik feltétele az elit nyugodt és termékeny működésének az, hogy a társadalom valóságos szervezete az elfogadott értékelési rendnek egészében megfeleljen s az elit tagjai a társadalom szervezetében olyan helyeket foglaljanak el, ahonnan valóban képesek is a társadalmat irányítani, reá hatni s vezetői tevékenységük mögött a követés nagyfokú valószínűségét kiváltani.

Az értékvilágnak és a valóságos társadalmi helyzetnek ez a kettős hátvédje kell mindig ahhoz, hogy az elit zavartalan önbizalommal, töprengés nélküli hivatástudattal és ép társas érzékkel tudja a maga szerepét betölteni. Hiába van egy társadalmi réteg a hagyomány, a beidegzettség és a tényleges helyzet erejénél fogva a társadalmi irányításhoz szükséges pozíciók birtokában, ha a társadalom már nem ismeri el azt az értékelési módot, melynek alapján a társadalom adott rendje létrejött s nem fogadja el azokat az értékszempontokat, melyek alapján az elit kiegészíti önmagát. Ilyenkor egyszerre felvetődik az a vád, hogy a legfontosabb pozíciók betöltésénél nem az «érdem» és a «tehetség» szempontja érvényesül. Valójában az történik, hogy a vezetőréteg és a társadalom másképpen értékelnek s ha ez bekövetkezett, akkor az a vezetőréteg *annak* a társadalomnak a szó erkölcsi értelmében már nem elitje. Hiába van meg viszont az emberek egyik vagy másik csoportjának az az öntudata, hogy az értékek «igazi», «helyes» rendje szerint ő hivatott a társadalom vezetésére, ha e mögött az öntudat mögött nem áll a társadalom kulcspozícióinak a birtoka és a

társadalom tagjainak a követésre való készsége: ilyenkor az elit-minősültség legfeljebb az idők sodrában érhetik és erősödhetik meg, de a társadalom életében még nem jelent valóságos irányító szerepet is. Egyes szellemileg kiváló embereknek az az öntudata, hogy ők a társadalom «igazi», «szellemi» elitje, vagy az öntudatos proletároknak az a szilárd hite, hogy «reájuk van a jövő vetve», gyakran válik pusztá, terméketlen igénnyé azért, mert csupán elvben vagy reményben létező szerepüket előlegezve máris egyedül azt tartják a társadalom valódi értékei szempontjából fontosnak, ami az ő csoportjukban történik. Az önelégültség állapotában pedig eleve nem fejlődhetnek ki azok a képességek, melyek a társadalom termékeny irányításához szükségesek.

Hogy tehát az elit teljesítse feladatát, egyaránt szükség van mind a két tényezőre: az érvényes társadalmi értékrend igazoló erejére és a valóságos társadalmi vezetői helyzetek zavartalan birtokára. E két tényező a társadalom életében egybefonódik s ezt az egybefonódást azok a társadalmi jelenségek közvetítik, melyek általában lehetővé teszik, hogy a társadalomban értékek és valóságok együttes és egymást erősítő hatást tudjanak kifejteni: a társadalmi *eljárások* és *módszerek*, társadalmi problémák megoldására kialakult *konvenciók*, a társadalmi összeütközéseket enyhítő, s az összeműködést erősítő *viselkedési minták*.

Ezeknek megőrzése, kezelése, terjesztése, fejlesztése a mindenkori elit feladata. Ahhoz, hogy a társadalom gépezete működhessék, kell, hogy ezek a társadalomban elismertek, begyakoroltak és magátólértetődőek legyenek. Az elit működése és a társadalmat fenntartó eljárások magátólértetődősége kölcsönhatásban vannak egymással: minél jobban működik az elit, annál magátólértetődőbbek ezek az eljárások és minél magátólértetődőbbek a társadalmi eljárások, annál inkább működésre képes a társadalom vezetőrétege. Fontos, hogy a társadalmi konvenciók és eljárások, különösen pedig azok a módszerek, jogcímek és szempontok, melyek az elit kiválasztódását szabályozzák, elég fegyelmező erővel bírjanak, de ugyanakkor elég szabadok és rugalmasak legyenek: se a követőket, se a vezetőket ne terheljék meg mértéken felül és erejükön túl.

A követőket megterheli az elit kiválasztására szolgáló eljárás túldemokratizálása: az, ha a követőknek az elitkiválasztó eljárásban túl intenzíven részt kell venniük. Természetes, hogy minden elitet valamilyen módon a követők bizalma juttat a vezetői szerephez s nagyon is szükséges, hogy ez a bizalom valóságos társadalmi eljárásokban (választás, felelősség stb.) is megnyilvánuljon. Az elitkiválasztó eljárás demokratizálásánál azonban van egy megterhelési határ s minden olyan módszer, mely ezt túllépi, önmagát sebz meg s végsőleg a demokrácia gyengüléséhez, belső megromlásához vagy bukásához vezet. Az elitképzés ugyanis elsősorban a társadalom ökonómiáját szolgálja, azt, hogy a követőknek ne kelljen kétségben élniük a követendő társadalmi példák és az érvényes társadalmi szerepek kérdéseiben: ezt pedig nem érheti el egy olyan elitkiválasztó módszer, mely ahelyett, hogy a társadalom tagjainak életét megkönnyítené, őket az elitkijelölés folyamatába állandóan belevonja s a vezetői helyzetek folytonos változásának izgalmában tartja benne. Nem szabad mértéken felül megterhelni a társadalom rendjét kialakító eljárásokkal magát az elitet sem. Természetesen ahhoz, hogy az elit egészben fenn tudja tartani magát és az elit egyes tagjai az elit tagjai maradhassanak, folytonos erőfeszítésre és állandó készenlétre van szükség, melyet valamiféle fegyelem és szelekció nélkül nem lehet biztosítani. Nem szabad azonban, hogy azok a próbatételek, melyek az elithez tartozás jogcímét megállapítják és felülvizsgálják, az ember egész tevékenységét lenyűgözzék s a célon túllőve, a készenlét lelkiállapota helyett a pozícióért való aggodalom lelkiállapotát váltsák ki.

A társadalmi értékrendre vonatkozó közmeggyőződés szilárdságából, a társadalom vezetői helyzeteinek biztonságos birtokából, a társadalmi konvenciók magátólértetődőségéből, a társadalmi eljárások és módszerek rugalmasságából virágzik ki az az erény, mely minden elit jó és termékeny működésének egyik legfőbb feltétele: az *elit elfogulatlansága*. Különösen fontos ez ahhoz, hogy az elit teljesíthesse kultúrfeladatát: azt, hogy az emberi élet helyes élésére s az emberi szükségletek mélyítésére és finomítására példákat adjon. Nem lehet szépen, nemesen és választékosan élni sem az önelégültség és önteltség,

sem a törtetés és támadás, sem a szorongás és a számonkérés-től való félelem, sem az önvédelem és önigazolás állapotában. Az elit elfogulatlanságának ez a követelménye mai gondolkodásunkban teljességgel háttérbe szorult. Érthető ez, ha meggondoljuk, hogy az egész mai európai társadalmi válság lényegében nem más, mint a születési elit felszámolódásának a folyamata. A születési elitet pedig — mely alatt nemcsak a születési nemességet, de az örökölt vagyoni elítjét, sőt a családi keretekben kiegészülő hivatalnoki rendet *is* értenünk kell — jellemzi egyrészt a kiválasztás egyszersmindenkori voltánál fogva a lehető legnagyobbfokú elfogulatlanság, másrészt viszont éppen ezért az elegendő közösségi fegyelem hiánya s a kiválasztás nagyfokú önkényessége. Minthogy pedig mindnyájan benne élünk abban az ellenhatásban, mely a születésrendi társadalom ellen Európában a XVIII. század óta megindult, érthető, hogy elvesztettük az érzékünket egy olyan követelmény — az elfogulatlanság — iránt, mely a mi tapasztalataink távlatában elsősorban a születési elit erénye. Abbéli igyekezetünkben tehát, hogy fegyelmezett s az értékesség szempontjából erős ellenőrzés alatt álló eliteket — aminek legjellemzőbb példái a világnézeti diktatúrák egységpártjai — hozzunk létre, teljességgel megfelelkezünk arról, hogy az új elitnek nem elég fegyelmezettnek lennie ahhoz, hogy termékenyen működni tudjon, mert elfogulatlanság nélkül egész működése alig haladhatja túl a külső társadalmi cselekmények vezetését, a pusztá hatalomgyakorlást és hatalomdemonstrálást.

Nagy tévedés volna azonban azt képzelni, hogy adott esetben mindig a történeti elit az, amely elfogulatlanabb, mint az új érték szempontok szerint kialakuló új elit. Azt, hogy a meglévő elit mögött álló értékrend hitele megingott, legelőször éppen az elit elfogulatlanságának a megzavarodásán lehet észrevenni. A következőkben ennek a megzavarodásnak a tüneteit akarjuk vizsgálat alá venni és azt bizonyítani, hogy ezek végsőleg az elit alkotóképességének és a társadalom munkakész-ségének a teljes megbénulásához vezetnek.

3.

Miről lehet észrevenni, hogy az *elit* önbizalma, öntudata, *elfogulatlansága törést szenvedett?*

Az elfogulatlanság első, még egyáltalán nem feltűnő törése az, ha a vezetőréteg maga s a társadalom többi része kezdi a vezetőréteg feladatát túl szubtilisen, túl finoman, túl sok esztétikai színnel, túl sok külsőleges követelménnyel felfogni. A születési elitnél pl. a kifinomodottság, a kitenyésztettség, egy papi elitnél az életszentség, az átszellemültség erényeinek más elit-erények rovására való túlságos előtérbe kerülése mutat erre: az, hogy a grófnők és püspökök kezdenek az idevonatkozó regényekben kötelezően karcsúak, légiesek s nem e világból valók lenni. Pedig egy ereje teljében levő elit elsősorban hűsvérből álló, igen reálisan gondolkodó, mindkét lábukkal a földön álló emberekből áll, akik a reájuk bízott értékeket egyáltalán nem a föld fölött való lebegés állandó állapotában képviselik. A «nem e világból való emberek» az eliten belül is mindig kisebbséget alkotnak s ez így is van jól. A kifinomodottság hangsúlyozása mögött a realitástól való elfordulás áll, amit a valóság világának valami olyan fordulata magyaráz, melynek folytán a valóság kezd az elit számára visszautasításokat, ellenállást és sérelmeket tartogatni.

A gyengülő elit mindinkább rabjává lesz azonak a külsőséges előírásoknak, melyekben a közfelfogás szerint az elit különleges tulajdonságainak, a kifinomultságnak, jó modornak, választékosságnak, műveltségnek stb. meg kell nyilvánulnia. Semmi sem illusztrálja ezt a fordulatot olyan jellemzően, mint Balzac leírása a nagyvilági hölgy, a *comme il faut* asszony kötelező külsőségeiről,¹ a választékos viselkedésről, veszélytelen szenvedélyekről, divatos öltözködésről, ízléses lakásról stb., s szembeállítja velük az *ancien régime* nagy asszonyait: «Azelőtt a nőnek lehetett olyan hangja is, mint egy halasköfának, a járása lehetett olyan, mint a gránátosoké, a homloka mint a vakmerő *courtisane*-é, a haját hátrafelé fésülhette, a lába

¹ Balzac: Az elegáns élet fiziológiája. 1913. Világkönyvtár. 16. sz. 119—144. o.

lehetett nagy, a keze kövér és mégis «grande dame» volt. Ma azonban, ha mindjárt egy Montmorency volna is, nem lehetne comme il faut asszony, ha ilyen volna». Balzac ugyan még udvariasan hozzáteszi, hogy «Ha ugyan valaha a Montmorency-ház asszonyai ilyenek lehettek volna». Ez azonban csak azt mutatja, hogy maga is részese volt annak a sznobizmusnak, amit leírt. Számunkra az egész leírásból az a lényeges, hogy egy-egy erejében és elfogulatlanságában gyengülő vezetőréteg számára hogyan csukódnak be lassanként a gazdag és teljes emberi élet lehetőségei, abban az arányban, amint elhatalmasodik rajta az az érzés, hogy mindenekfelett az *emberek színe előtt* kell helyt állania, s viselkedését elsősorban azokhoz a kívánalmakhoz kell szabnia, melyeket az emberek változó közhangulata támaszt vele szemben. Mert minden elit erős közösségi ellenőrzés alatt áll ugyan, de amíg teljesítőképessége töretlen, addig *úgy érzi*, hogy mindenekelőtt nem az emberekkel, hanem azokkal az értékekkel szemben kell készenlétben lennie és számot adnia, melyeket képvisel.

Súlyosabb válság jele, ha az elit elkezd hamisan értékelnit az átlagos, egyszerű, «köz»-népben rejlő értékeket. Olyan elit, mely tudatában van a maga erejének és a reá bízott értékeknek, mindig tisztában van azzal az elemi társadalmi ténnyel, hogy a társadalom legfontosabb értékeit vagy az elit őrzi jól, vagy senkisé. Az igaz, hogy a társadalom magas kultúrája felfrissülhet azzal, hogy visszanyúl tagolatlanabb, egyszerűbb kultúrállapotokra s azok tanulságaira: de eleven, termékeny és teljesítőképes elit minden értéket és tehetséget felemel, megszervez és magába olvaszt, az egyszerűbb kultúrállapotok felismert tanulságait a maga életében keresztül is viszi s általuk saját maga is felfrissül. Csak megzavarodott társadalmi viszonyok között igaz az, hogy a nemzet, a közösség, a társadalom értékei az «egyszerű» nép tömegeiben rejlenek. Lehet igaz egy társadalomban, hogy csak az egyszerű nép beszél zamatos és romlatlan nyelven, hogy a nép más rétegeket felülmúló politikai bölcsesség és józanság letéteményese, hogy falusi kupaktanácsokban méltóságteljes pátriárkák s a bölcsesség szoborba *öntött* példányai ülnek. Lehet az is igaz, hogy mindez naiv vagy fellengzős legenda. Akár igazak, akár nem, az ilyen állítások

mindenképpen az elit csődjét jelentik: vagy azt, hogy a társadalom *igazi* értékeit kisszerű viszonyok közé szorítja, s érdemtelenül elfoglalja előlük a helyet; vagy azt, hogy elvesztette önbizalmát és bátorságát s inkább oda költ értékeket, ahol nincsenek, de a maga értékében hinni nem tud. Jól rendezett társadalomban, jó egyensúlyú közösségben az elit beszél legszebben, az elit a politikai bölcsesség letéteményese s a falusi kupaktanácsokban olyanok ülnek, akiknek képességei a falusi közösség szükségleteinek felelnek meg. S ha eszébe jut mély bölcsességű embereknek egyszerű viszonyok közé húzódni, jól rendezett közösség számontartja őket az elit tagjaiként s ha szüksége van rájuk, az eke szarva mellől is, mint megannyi Cincinnatusokat, a közösség szolgálatába tudja hívni és állítani őket.

Dekadencia jele, ha ez elit körében homályos és meg nem fogható nosztalgia jelentkezik vagy hangoztatódik az egyszerű, együgyű, boldog «nép» életformája iránt, ha kultuszt űz a tanulatlan «őstehetségek»-ből, ha hangoztatja a vezetőosztály, a gazdagok, az urak, a városiak életformájának a sivárságát, anélkül, hogy eszébe jutna, akarná vagy tudná a maga életformáját az egyszerű élet hangoztatott értékeihez igazítani. Ebben a helyzetben az együgyűség dicsérete, ha őszinte, tehetetlenséget és alkotásra való képtelenséget jelent, ha nem őszinte, akkor az elitre bízott értékek elárulását és a vezetői előnyök vállalása mellett a vezetői szerep rosszhiszemű nem vállalását jelenti s mindenképpen az elit öntudatának, bátorságának, elfogulatlanságának a végét.

A vezetők és követők *személyes viszonyában* is megmutatik az elit elfogulatlanságának a törése. Kevés szármalmasabb dolog van annál, mint amikor a vezetőréteg tagjai kezdenek mind nagyobb számban panaszkodni a köznép, a cselédek, a szolgák tiszteletlenségéről. Az meg egyenesen visszataszító, ha az elit a tisztelet csökkenésére büntetésekkel és kényszereszközökkel reagál. Az igazi elit tud tiszteletet parancsolóan viselkedni, tudja, hogy mi az, amit megkövetelhet, s vele szemben a tiszteletlenség csak szórványos eset lehet. A «tiszteletlenség» általánossá válása annyit jelent, hogy az elit másként értékeli önmagát, mint a társadalom őt.

Nem kevésbé száralmas ennek a viselkedésnek a fordítottja: ha az elit egyes tagjai azon erőlködnek, hogy a «köznéppel» való érintkezésükben ne tűnjenek fel gőgösöknek, pöfeszkedőknek s ha külön problémává és félszepségek forrásává válik számukra az «alacsonyabb» rangúakkal való érintkezés.

Ezek a jelenségek átvezetnek a válság súlyosabb tüneteire s az elfogulatlanság döntő töréséhez, mely akkor jelentkezik, mikor az elit számára önnön helyzete tudatosan is *lelkiismereti problémává* válik.

Kezdődik ez azzal, hogy a társadalomban, akár az elit körein belül, akár a követők széles köreiből is mindinkább hangot kap az a meggyőződés, hogy az elit helyzetét, szerepét és kiváltságait a nép, a szegények, a dolgozók munkájának köszönheti. Bármennyire is közhelyszerűen hangzik ez a tétel, nagy tévedés azt hinni, hogy minden körülmények között magától értetődő. Ha igaz is, hogy minden vezetői szerep és hatalom forrása és feltétele a vezetettek beleegyezése, követése, önkéntes alávetése; mégis *tartósan* csak úgy válik ez az önkéntes alávetés a hatalom forrásává, ha a követők a társadalmi *értékelésnek* egy bizonyos *rendjét* fogadják el s ennek a rendnek a nevében teszik azt és azokat vezetővé, akik ennek az értékelésnek megfelelnek, akikben ezek az értékek megtestesülnek. Az elit tehát kiváltságait elsősorban »maga teljesítőképességének köszönheti: annak, hogy megfelel bizonyos erkölcsi és gyakorlati értékkövetelményeknek, melyeket a társadalom támaszt vele szemben. Amíg egy elit él és alkot, addig világos, hogy nem ő kapja kiváltságos helyzetét a tömegetől, hanem a tömeg köszönheti nyugalalmát, rendjét, munkáját neki. Amíg él és alkot az elit, addig az az igaz, hogy a szegény jobbját a jó várúr védelmének köszöni, hogy békén mívelheti földjét, a szegény kuli a derék mandarinnak köszöni, hogy rendesen igazgatott országban biztonsággal keresheti kenyerét, a munkás a gyáros vállalkozó szellemének köszöni, hogy munkája van, a szovjetpolgár a kommunista pártnak köszöni, hogy életmódja napról-napra halad a szocialista ideál felé, a német néptárs a nemzetiszocialista pártnak köszöni, hogy a németiség páratlan hatalmi emelkedésében s a nemzeti kollektívum nagy élményeiben személy szerint is része van. Amint az elit önbizalma meginog, célkitűzéseinek a helyessége bizony-

talanná válik, teljesítőképessége megerőtlenedik, egyszerre kiderül, hogy a gögös várúr a dolgos jobbágy verejtékéből él, a pöffeszkedő mandarin a szegény kuli vérét szívja, a munkátlan, pohos gyáros a munkás szorgalmának jutalmát vágja zsebre s a hatalmas pártszervezet megannyi élősdiék hada, mely pusztulásba és nyomorba dönti az egész közösséget. Tévedés azt hinnünk, hogy az előbbi szemlélet üres illúzió, ügyes világcsalás, az utóbbi pedig a dolgok *igazi* arca. Mint a kétféle szemlélet egyformán igaz lehet aszerint, hogy az elit betölti-e hivatását vagy sem. A kizsákmányolás igen relatív fogalom s konkrét helyzetben az, hogy két egymástól függő ember közül melyik él a másiktól, teljesen azon múlik, hogy melyik nyújt többet és valóságosabban a másiktól. Annál pedig, amit egy jó elit nyújthat a társadalomnak, alig van nagyobbértékű teljesítmény s ezt a társadalom nagyon jól érzi. Ha viszont az emberek kezdik az elit kiváltságait kizsákmányolásnak, élösködésnek érezni, ez már súlyos tünete annak, hogy az elit kezdi szerepét rosszul vagy sehogy sem betölteni. De ennél ezerszerre súlyosabb tünet az, ha maga az elit Kezdi a maga szerepét másból való élésnek érezni, vagy szükségét érzi, hogy ez ellen a vád ellen védekezzen; mert ez azt jelenti, hogy a válság elérte a legkritikusabb pontot: az elit lelkiismeretét.

4.

A lelkiismereti válság tünetei az európai elitben — országonként más-más időrendben — azóta jelentkeznek, mióta a francia forradalom csapásai, majd a szocializmus eszmei támadásai az ezeréves európai születésrendi társadalom alapjait megrendítették. Az európai nemesi-polgári elit a támadások arányában mindinkább passzív, visszahúzódó, védekező álláspontot foglalt el. Közben lezajlottak világháborúk, szociális forradalmak és ellenforradalmak s Európa vezetőrétegei azon vettek észre magukat, hogy immár több mint száz esztendeje tartó megtámadtatások után — hála a támadók s a támadások szellemi, erkölcsi és eszmei harmóniátlanságának — csökkent önbizalommal, kihagyó hivatástudattal és megzavarodott eszmei fegyverzettel még mindig birtokosai az európai társadalom vezetőposztjainak. Ebben a helyzetben kellett szembenézniök azzal a

kifejezetten vagy hallgatólagosan mindig erősebben jelentkező váddal, hogy kiváltságaikat nem érdemlik, kivételes lehetőségeiket a szegények, a nép, a tömeg, a proletárok munkájának és jóvoltának köszönhetik s arra a feladatra, amit maguknak igényelnek, nem alkalmasak. Egy ilyen válságos lelkiismereti állapotra háromféleképpen lehet reagálni. Lehet keményen szembeszegülni a váddal s minden támadással szemben vállalni, élni és erősíteni azt a rendet és azt a szelekciót, mely születésen, öröklésen és vagyonon alapszik. Voltak olyan társadalompolitikai elgondolások, melyek lényegileg valóban ezt akarták, így pl. Magyarországon az 1924—1931 közötti, ú. n. konszolidációnak volt ilyen háttere. Hogy azonban ez az önmagában következetes program mennyire reménytelen és keresztülvihetetlen s hogy a mögötte álló értéképzetek mennyire megerőtlenedtek és megfakultak, azt semmi sem bizonyítja jobban, hogy még a leg-«feudális»-abb rendszer sem tudott megállani anélkül, hogy a koreszméknek több vagy kevesebb engedményt ne tett volna; ha mást nem, azt, hogy nem mert nyíltan a születésrendi társadalomszervezés elvi alapjára helyezkedni. Ebben pedig már adva is van minden ilyen kísérlet csődje is: társadalomban és politikában, bármily szokatlanul hangzik is, minden eltérés a valóság és az elvek, a valóságos célok és a jelszavak közt, idővel feltétlenül válsághoz és töréshez vezet.

A második lehetőség az, hogy a meglevő elit igyekszik szóval és tettel igazolni magát s megnyugtatni lelkiismeretét az ellene szegezett vádakkal szemben. Csakhogy az önigazolás és a belőle származó hamis önelégültség erkölcsi állapota mind az egyének, mind a közösségek életében az alkotóképesség megbénulásához vezet. Az olyan vezetőréteg, mely bármely okból arra kényszerül, hogy vezetői jogosultságát felvesse, hangoztassa, bizonyítsa, éppen úgy nem képes a társadalom vezetésére, mint ahogyan nem képes alkotásra az olyan ember, aki állandóan felveti magának azt a kérdést, hogy tehetséges-e vagy sem. Abban a pillanatban, amikor az elit kiváltságainak igazolható vagy nem igazolható voltát, az elit egészének érdemes vagy nem érdemes voltát a társadalomban vitatni kezdik, ez máris arra kényszeríti az embereket azt a csoportját, mely a társadalom történetileg kialakult helyzetében tényleg irányító

szerepet visz, hogy a maga szerepét, a maga jogosultságát a maga *elit-kvalifikációját megvédje* s ezzel elvonja erőit sajátos feladatától, a társadalmi vezetéstől, irányítástól és példaadástól. Ez elsősre szokatlanul hangozhatik azok számára, akik a társadalom viszonyait elsősorban hatalmi helyzeteknek tekintik, amelyekben a társadalomnak az elit részéről való *vezetése* és a vezetőréteg *önvédelme* egy és ugyanaz. Ebben a szemléletben az a magától értetődő, hogy a társadalom többi része állandóan támadja a vezetőréteg vezetői pozícióját és minőségét, a vezetőrétegnek pedig egyetlen lényeges vagy legalább is leglényegesebb tevékenysége éppen az, hogy a maga vezetői pozícióit védje. Ez a szemlélet azonban már azoknak a szemlélete, akik nem ismertek és nem láttak ereje teljében levő s a maga életét elfogulatlanul élő elitet, hanem csak megtámadott, megingott és védekezésre szorított elitet. Ha az elit tevékenysége csak a maga helyzetének a védelmére szorítkozik, ebből a társadalomra édes-kevés haszon származik s ezt a társadalom rögtön meg is érzi.

Az önigazolás vágya arra vezet, hogy a megtámadott vezetőréteg nem akar a válság jeleivel szembenézni s mindekelőtt a válság *tüneteit igyekszik enyhíteni*. Ilyen *tüneti kezelés az állandósított szociális munkának és szociális érzéknek az a felfogása*, melyet előljáróban bemutattunk. Az ilyen értelemben vett szociális munka és szociális érzék helyrehozhatatlanul elvonja az elitet hivatásától és gyökereiben támadja meg alkotóképességét. Az igazi elit — legyen az papság, nemesség, osztály-elit, hivatás-elit vagy világnézeti elit — él és alkot, törvényeket hoz, társadalmi szabályokat őriz, közéletet él, hadat visel, békét köt, társadalmi munkát és társadalmi lehetőségeket oszt el, országot szervez, utat, csatornát, házat, várost épít, gépet konstruál, expedíciót szervez, embereket gyógyít és mocsarakat csapol le, erdőt irt, növényt nemesít, állatfajokat keresztez, új kézműveseljárásokat talál ki, könyvet ír, műveket alkot, utazik, szórakozik, könyvtárakat és képtárakat gyűjt, hivatalokat vezet, ítél, békít és büntet, prédikál, gyóntat és vigasztal, tanít és nevel, gondolkodik, kutat és kísérletezik: mindaz, amit csinál, *szociális munka*, mindazt, amit csinál, *társas érzékkel*, vagyis a társas élet feltételei s a közösség érdekei iránti érzékkel csinálja.

Erőpazarlás, ha mindenek helyett az elit arra kényszerül, hogy a társadalmi egyensúly helyreállítására külön szociális munkát végezzen. Természetes, hogy hirtelen társadalmi vagy gazdasági válságok idején, csak úgymint földrengés vagy árvíz idején, szükség van alkalmi segítő és jóléti munkára, vagyis a szoros értelemben vett ú. n. szociális munkára is. Jaj azonban annak a segítségnek, mely gátak építése helyett örökké csak a düledező házakat akarja megtámasztani s mikor a válság állandósulását látja, nem a társadalom szerkezetében rejlő okokat keresi és küszöböli ki, hanem a «szociális» munkát állandósítja s «szociális érzék» címén a bajok tüneti kezelésére való állandó készséget fejleszti ki magában. A társadalom szerkezeti hibáiért, akár okozta őket, akár nem, az elit — éppen azért, mert elit — felelős, ilyenkor tehát a szociális munkával azt toldozza-foldozza, amit egyéb munkájával maga ront el. A hiba nem az elkerülhetetlenül és parancsolóan szükséges szociális munkában van, hanem a tüneti kezelés intézményes állandósításán s az erre való készség hamis túlértékelésén, ami az egész társadalom veszedelmes lelki deformálódásra vezet. A vezetőrétegben antiszelekciót hoz létre, mert előtérbe juttatja az álmunkákra, álteljesítményekre és hamis erkölcsi önelégültségre hajló elemeket. A társadalom többi tagjaiban pedig kiöli a rosszul működő közösséggel való szolidaritást, valamint az érte való munkakészséget s ugyanakkor uralkodóvá teszi bennük azt az érzést, hogy a közösséggel szemben csak követelnivalójuk van.

A szociális érzék és a szociális munka hamis értékeléséhez nagymértékben hozzájárult a keresztyén szeretet, a karitászmomentumával s az egyházak karitatív munkájával való összekapcsolódás. A pillanatnyi helyzet követelte szociális munka természetesen a keresztyén szeretet parancsa. De a tüneti kezelés állandósítása és intézményesítése nem szeretetből, hanem rosszul felfogott önvédelemből s egy hamis igényhez való ragaszkodásból származik. Erre pedig a kereszténységnek nagyon egyszerű a parancsa: «ha a te jobbkezed botránkoztat meg téged, vágd le azt és vedd el magadtól.

Az a folyamat, amely a külön szociális érzék és a külön szociális munka megjelenésével indul el, végül szükségszerűen circulus vitiosus-ba torkollik. A válságba jutott társadalmi

értékrend hordozói — az elit — a végből, hogy a társadalmi szükségletek megzavart menetét helyreállítsák vagy a társadalmi rend megingott értékalapjait megerősítsék, a válság tüneteinek enyhítésére vetik magukat, ami felületi válság esetén természetesen segít is. Mélyebb válság esetén azonban a tüneti kezelés, az ú. n. szociális munka kénytelen állandósulni, viszont állandósulása megbénítja az elit alkotóképességét s az egész társadalom munkakészségét. A társadalmi munka értékének csökkenése elmélyíti a válságot, ami viszont a «szociális» tevékenység fokozását kívánja meg. Ez az ördögkerék igen sokáig elforoghat, de az egész folyamat egyszer feltétlenül eljut oda, hogy üressé és terméketlenné teszi azt a társadalmi rendet, aminek a védelmére létrejött.

Az elit lelkiismereti válságán tehát nem segít sem a lelkiismeret megkeményítése, sem a lelkiismeretnek szociális érzék hangoztatásával és szociális munkával való elcsitítása: megoldást — mint minden lelkiismereti válságnál — csupán a harmadik alternatíva: a tényekkel való szembenézés hozhat.

A circulus vitiosus csak egy ponton lehet feloldani, a kiindulópontnál. úgy, hogy az elit letesz azoknak a kiváltságoknak a védelméről, melyekben maga sem hisz már és belsőleg is felszámolja tarthatatlanná vált igényeit. Ez sokkalta lényegesebb, mint a konkrét vezetői helyzetek átadása. Aki től konkrét pozíciók átadását követelik, az mindig felvetheti azt a kérdést, — és gyakran joggal — hogy a vezetés átvételét igénylők jobbak és alkalmasabbak-e az előttük járónál. A magyarság mai vezetőrétege is, ha ilyen követeléseket szegeznek vele szembe, arra hivatkozhatik, hogy mindazok a többi rétegek, melyeknek eszükbe juthat a vezetés átadását követelni, konkrét történeti alkalmakkor bebizonyították erre való képességüket. Ez azonban nem ment fel sem a lelkiismeretvizsgálat, sem a hamis önelégültség feladása, sem a tarthatatlan igények felszámolása alól, mert a társadalmi értékvilág regenerálása százszorta fontosabb a «hatalom átadásánál. Nekünk magyaroknak a közösségi átrendeződés méltó lefolytatására van egy történelmi példánk, a magyar reformkor és az 1848-as törvényhozás példáján nyugvó nemes tradíciónk. Akkor még kevésbé volt a magyar nemességen kívül bármiféle réteg vagy

osztály arra készen, hogy a nemzeti elit feladatát átvegye. Ez azonban nem akadályozta sem a belső leszámolást, sem a társadalmi átalakulás előkészítését.¹ Az akkori magyar elit végig merete gondolni — a reformmozgalom keretein belül — az átrendeződés feladatait és adott pillanatban az előkészített megoldásokat maga tette politikai realitássá. Szomorú látvány ezzel szemben az olyan elit, mely nem tira sorsának, hanem megvárja, hogy erőszak vagy az események állítsák félre s akkor azután duzzog, szabotál s teljesítetlen igényein rágódik. A közösségi erők meg nem bocsátható pocsékolása ez.

5.

A szociális érzék hangoztatása, a szociális munka dicsőítése s a szociálpolitika állandósítása ellen már nem egyszer hangoztak kemény hangok. Ezek elsősorban szocialista hangok voltak, melyek mögött nem a régi elit csődjének s új elit kialakí-

¹ Annak a gesztusnak, amit a magyar nemesség 1848-ban tett, van egy romantikus és van egy materialista értelmezése, melyek mind a ketten a körül a teljesen értelmetlen és érdektelen kérdés körül forognak, hogy ez a lépés önzetlen volt-e vagy sem. A romantikus értelmezés szerint ez a cselekedet a nagylelkűségnek s az önkéntes áldozatkésztségnek a páratlan megnyilvánulása. A materialista értelmezés szerint viszont az egész gesztus részben ijedtségből, részben jól felfogott gazdasági érdekből származott. Mind a két beállítás szűk és embertelen: nem magyarázza meg sem azt, hogy milyen csoda tett egy társadalmi osztályt egészében annyira áldozatkésszé, hogy kiváltságait ellenállás nélkül feladta, sem azt, hogy miért tudta ez a társadalmi osztály a maga érdekeit jól felfogni, amire letűnően levő rétegek ritkán képesek. A magyar nemesség reformkori szerepének és 1848-as cselekedetének értelmét akkor fogjuk meg helyesen, ha az akkori magyar elit bátorságának és tisztánlátásának jeleként értékeljük. A jobbágyfelszabadítás maga lehetett kikerülhetetlen és sokáig már el nem odázható, de megtörténhetett volna idegen kezdeményezésre, külső nyomásra, a magyar nemesség rosszakarató ellenállása mellett s mindkét részről a bosszúvágy vagy legalább is az elégtételkeresés keserű hangulatában is. A reformkori magyar elitnek az a történeti érdeme, hogy nemcsak felismerte a rendi társadalomszervezet tarthatatlanságát, hanem volt bátorsága arra, hogy ennek a következményeit le is vonja.

tásának a gondja, hanem minden kiváltság megszüntetésének és a teljes társadalmi egyenlőségnek a követelménye állott. A fentiekben elmondottak azt akarták bizonyítani, hogy egy olyan felfogás, mely tisztában van a társadalmi elit szükségességével, minden szocialistánál keményebben kell, hogy ítélkezzék a szociális érzék hangoztatásán, a szociális munka intézményesítésén és a karitatív szociálpolitikán alapuló társadalmi önelégültség felett. Még egyszer és utoljára hangsúlyoznunk kell, hogy ez az ítélet nem a szociális érzék konkrét megnyilvánulására és nem a valóban végzett szociális munkára vonatkozik, hanem azok önigazolási vágyból eredő *hamis értékelésére* s az erre alapított *társadalmi önelégültségre*. Az elit, ha kell, végezzen szociális munkát is, de legyen tudatában annak, hogy ha a reábízott társadalom oda jut, hogy tartósan nem képes külön szociális munka nélkül fennállani, akkor az elitnek nem a szociális munka állandósítására, szervezésére, kiterjesztésére kell legjobb erőit fordítani, hanem a válság gyökerének a tisztázására és a válság okának a kiküszöbölésére. Ha pedig az derül ki, hogy a válság oka az elit mögött álló értékelési rend megingása s az elit teljesítőképeségének a csökkenése, akkor az elitnek nem külön *szociális érzék* fejlesztésével és hangoztatásával kell szerepének feladását elodáznia, hanem igazi *társas érzékkel*, a társadalmi értékelésnek azokat az új szempontjait kell megkeresnie és elsősorban magára alkalmaznia, melyek megfelelnek a megváltozott társadalmi közmeggyőződésnek és alkalmasak a közösség megzavart harmóniájának a helyreállítására.

Bibó István